

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 42 Volume: 9 Issue: 42

Şubat 2016 February 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

EĞİTİM SOSYOLOJİSİ İLE DİN EĞİTİMİNİN BİREYİN SOSYOLOJİK SORUNLARINA YAKLAŞIMI THE APPROACH OF EDUCATIONAL SOCIOLOGY AND RELIGIOUS EDUCATION TO SOCIOLOGICAL PROBLEMS OF THE INDIVIDUAL

Mahmut DÜNDAR*

Öz

Sosyal bir varlık olan birey, üyesi olduğu toplumda birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunların üstesinden gelmek, eğitim sosyolojinin öngördüğü kurallar ile uyulması gereken davranışları belirleyen ve uygulamasını sağlayan eğitim ve din eğitimi aracılığıyla gerçekleştirilebilmektedir.

Bireyin karşılaştığı sosyolojik ve manevi sıkıntıların ana hatları ele alındıktan sonra bunların giderilmesi için gerekli olan eğitimin sosyolojik ve dini eğitsel destekleri irdelenmektedir. Bu makalede, eğitim sosyolojisi ile din eğitiminin, bireyin karşılaştığı sıkıntıların giderilmesine dönük çözüm önerileri ele alınmaktadır.

Birey, toplumsal yaşamın içerisinde yaşadığı maddi ve manevi imkânsızlıklar nedeniyle aile içi, meslek içi bireysel ve toplumsal sorunları yaşamaktadır. Bu da bireyin psikolojik, sosyolojik ve siyasal sıkıntılar yaşamasına neden olmaktadır.

Eğitim sosyolojisi ile din eğitimi; bireyin toplumsal yaşamında yaşadığı sıkıntıların çözümünde, sosyolojinin öngördüklerini de içine alarak, bireyin kendisiyle barışık olmayı ve toplumla bütünleşmeyi önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Din, Eğitim, Sosyoloji, Toplum, Toplumsal Sorun, Dini Yaklaşım.

Abstract

The individual, who is a social being, has faced some problems in the community which he is a member. Overcoming these problems is provided with rules foreseen by educational sociology, education and religious education that determine the behavior which must be followed and application enabling.

After, mentioning briefly to sociological and spiritual difficulties experienced by the individual in society, required supports of sociology and religious educational of education to overcome these problems are discussed. In this article, solution offers of educational sociology and religious education oriented to overcome the hardship faced by the individual have been discussed.

Because of financial and moral impossibility in social life experienced by the individual, he has difficulty about personal and social problems within family and profession. This causes to the individual has a trouble about psychological, sociological and political problems.

Educational sociology and religious education, also by containing the situations foreseen by sociology, have proposed to the individual that to be at peace with himself and to integrate into society in solving the problems the individual experienced in his social life.

Keywords: Religion, Education, Sociology, Society, Social Problems, Religious Approach.

1. Giriş

Bireyin yaşadığı toplum içerisinde karşılaştığı sosyolojik ve manevi sıkıntıların giderilmesi büyük bir önem arz etmektedir. Makalemizde oluşan sıkıntıların giderilmesine ciddi bir katkı sunmaya çalışan eğitim sosyolojisi ile din eğitiminin ortak katkılarından söz edilmektedir.

Sosyolojinin temel uğraş alanını oluşturan toplumun yaşamı belli kurallara göre düzenli olarak yürütülmesi eğitim ile sağlanmaktadır. Bu noktadan hareketle toplum ile eğitimin birbirlerini tamamlayan iki kavram olduğu söylenebilir. Eğitsel faaliyetlerin temel alanı da toplum olduğuna göre, eğitim sosyolojisi bireyi ve toplumu olumlu hedeflere ulaştırmaktadır.

Sosyoloji, toplum yapısını, oluşumunu, gelişimini, işleyişini, değişimini incelerken insanın ve insan topluluklarının, her türlü sosyal davranışları, etkileşimleri, yaşantıları, bireyin başka bireylerle, ailesiyle, çevresiyle, tüm kurumlarla olan ilişkilerini inceler (Sayın, 1993: 1-7).

Sosyoloji, toplumun yapısını, işlevlerini, bu yapı ve işlevlere bağlı olarak meydana gelen değişimleri ve bunların sonucunda ortaya çıkan toplumsal sorunları birtakım özgün yöntemlerle inceleyerek bunları mantıklı bazı yasa ve ilkelere bağlar (Giddens, 2008: 36).

Eğitim ise, geniş anlamda kişinin, toplumun değerlerine ve yaşama biçimlerine uyumuna yardım eden bir süreç (Akyüz, 1989: 2) iken eğitim sosyolojisi, belirgin bir toplumsal yapı içindeki eğitimin sorunlarına ilişkin araştırmalar yapan, ilgili toplumun kültürüne uygun eğitim politikasının temelini oluşturan bir disiplindir (Özkalp, 1993: 19-24).

* Yrd. Doç. Dr., İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı

Din ve eğitimden beslenen din eğitimi dini (insanları, dünya ve ahiret saadetine ulaşmalarını sağlayan, peygamberler aracılığıyla Allah'ın gönderdiği ilahi esasların bütünü (Akseki, 1957: 5), eğitim ve öğretim faaliyetleriyle insana öğretme ve ona göre yaşamını sağlama amacını oluşturur (Fuad, 1328: 24).

Yukarıda belirtilen bilgiler ışığında toplumun oluşabileceği sorunlarının çözümünde huzur ve mutluluğu temin etmeye çalışan eğitim sosyolojisi ile din eğitiminin bu özelliklerinden bahsetmeden önce toplumda oluşabilecek sorunlardan kısaca bahsedelim. Sonra bu sorunların çözümüne giden yolda eğitim sosyolojisi ile din eğitiminden söz edelim.

Toplumda oluşan sorunları ana hatlarıyla kısaca şöyle kategorize edebiliriz:

1-Bireyin temel ihtiyaçlarını karşılamada oluşabilecek sorunlar.

2-Bireysel farklılıklara bağlı oluşabilecek sorunlar.

3-Sınıfsal ve toplumsal tabakalara bağlı oluşabilecek sorunlar.

4-Bağlı olunan değerlerle ilgili oluşabilecek sorunlar.

5-Sanayileşmeye bağlı oluşabilecek sorunlar.

6-Bilgi toplumuna bağlı oluşabilecek sorunlar.

7-Eğitim ortamlarında oluşabilecek sorunlar.

8-Özür durumuna bağlı oluşabilecek sorunlar.

9-Gelir dağılımındaki adaletsizlik ile işsizliğe bağlı oluşabilecek sorunlar.

10-Acı tecrübeler ile çevrede müşahede edilen etkileyici olumsuzluklara bağlı oluşabilecek olumsuzluklar.

11-Dini anlayışların gelişmesi ve yerleşmesine bağlı oluşabilecek sorunlar vb.

Belirttiğimiz hususlar çerçevesinde oluşabilecek sorunların giderilmesinde birtakım kurallar konulmuştur. Konulan kuralların toplumsal ve dini bir eğitimle işletilmesinin gerekçelerinden bazılarını şöyle belirtebiliriz:

*Fitri olan Allah tasavvuru doğru bir eğitimle planlanıp sağlanmaz ise, yanlış fikirlerin oluşması gerçekleşmektedir.

*İnsanın İnanma, tapınma ve kutsala bağlanma fıtratı ancak ve ancak eğitimle sağlıklı ve düzenli bir hale getirilebilmektedir.

*Yüce Allah(c.c.) ,yarattığı insanların huzur ve düzeni için gönderdiği dinin sağlıklı eğitimini önce Peygamberler ile gerçekleştirmektedir. Sonra "Sizler için Allah'ın elçisinde güzel bir örnek vardır."(Ahzab,33/21) ayeti kerime ile sağlıklı bir eğitim ve yaşam için Peygamberleri model almanızı istemektedir.

*Toplumsal bir olgu olan dinin içeriğinde bulunan ve aralarında mantıksal bir bağ bulunan psikolojik, sosyolojik, ahlaki ve hukuki birçok kavram ve kurum bulunmaktadır. Bunların birbirleri ile ilişkilendirilerek kazandırılması sağlıklı bir eğitimle olabilmektedir.

*Mutluluk ve huzuru vaat eden dinin, bu zor görevini yerine getirmede kapsamlı, detaylı çözüm ve teklifleri sunması sağlıklı ve sistemli bir eğitimle olmaktadır.

*İyi bir din eğitimi almakla sosyalleşmesini tamamlayan bireyler toplumla bütünleşmekte ve modern hayatın getirdiği olumsuzluklardan asgari düzeyde etkilenmektedir.

*İnsan sevgisini kazanmanın yanında Allah(c.c.)'un sevgisini kazanma gibi manevi kazançlar da sağlıklı bir din eğitimi ile gerçekleşmektedir.

*Toplumsal hayatı düzenleme adına birtakım normları ortaya koyan dinin, davranış birlikteliğini oluşturması sağlıklı bir eğitimle olmaktadır.

*Kültürün temel unsurlarından olan dinin kültürel hayat içerisinde sağlıklı bir şekilde işlenmesi düzenli ve doğru bir eğitimle olmaktadır (Bilgin,1980a:32).

Gerek sosyoloji ile eğitim sosyolojisinin ve gerekse din eğitiminin, bireyin düzen ve huzurunu sağlamada belirledikleri can alıcı birkaç toplumsal kuralları, fıtrata hitap eden Kur'an-ı Kerim'in aşağıda rakamları belirtilen ayetlerinden anladıklarımızla şöyle dile getirebiliriz:

"Kibirli olma, alçakgönüllü davran." (İsrâ, 17/37)

"Çaresizlik tuzağına düşme. Her zaman bir umut ışığı olduğunu aklından çıkarma." (Bakara,2/106).

"Her şeye hakim olmak için uğraşıp hayatı yaşanmaz hale çevirme." (Beled, 90/5-6).

"İyiliği karşılık beklemeden yap." (Muhammed,47/7)

"Tek başına mutlu olunamayacağını bil. Çevrenin mutluluğu için gayret göster." (Rum,30/21)

"Ölümden korkmak yerine, ölüm gerçeğiyle yüzleş." (Vakia,56/83-87).

"Sana yapılan kötülüğün karşılığını vermek yerine. Öfkenin dinmesini bekle." (Furkan,25/63).

"Çıkarıcı olma. Adil davran." (Rahman,55/7-9).

"Yalandan uzak dur." (Saff,61/2).

"Merhametli olmaktan asla vazgeçme." (İbrahim,14/42).

"Karar verirken, vicdanının sesini duymazlıktan gelme." (Nisa,4/58).

"Vazgeçilmez olmadığını Kabul et." (Yunus,10/12)

Toplumun huzurunu sağlamaya çalışan sistemlerin bağılı oldukları üç temel sistem bulunmaktadır. Dini, felsefi ve iktisadi olarak bilinen bu temel sistemlerin hedefinde insanı mutlu etmek vardır. Kimi yalnız dünyevi, kimi yalnız uhrevi ve kimi de İslam gibi hem dünyevi ve hem de uhrevi mutluluğu vadetmektedir (Atay,1975:4).

O halde bireyin ve toplumun yaşadığı sorunların çözümünde, toplumun genel kurallarını belirlemede sosyolojinin; toplumun değerlerine ve istenilen hedeflerine ulaştırmada genel anlamda eğitimin; toplumun sorunlarının çözümü doğrultusunda eğitim politikasını belirlemede eğitim sosyolojisinin; toplumun dünya ve ahiret mutluluğunu birlikte temin etmede ise din eğitiminin ciddi katkısı bulunmaktadır. Dolayısıyla bu anlamda kısaca önce sosyoloji ve eğitimin genel kavramları üzerinde durulurken sonradan eğitim sosyolojisi ile din eğitimi faaliyetleri üzerinde durulmaktadır.

2. Sosyoloji

Toplumun genel yapısını ve yaşayış biçimini düzenleyen kuralları içeren sosyoloji, bir arada yaşayan insanların sorunları ile ilgilendirir. Bu alandaki toplumsal kuralları ve yasaları tespit etmeye çalışır. Toplumla gruplar düzeyinde ilgilenirken onların yapı ve işlevlerini analiz eder, onların birbirleriyle olan ilişkilerini inceler, belirlediği kurallar doğrultusunda çözümler üretir (Kızılçelik,1992: 20).Böylece toplumu oluşturan bireylerin yukarıda belirtilen sorunlar çerçevesinde yaşadıkları sıkıntıları belirlediği kurallar ile sosyoloji ilmi gidermeye çalışır.

Sosyolojinin öngördüğü toplumu oluşturmada maddi unsurların yanında manevi unsurlar da yer almaktadır (Akyüz H.: 29). Dolayısıyla insanlar, maddi ihtiyaçlarının yanında manevi ihtiyaçlarını karşılamada da topluma ihtiyaç duymaktadırlar. Nitekim temel ihtiyaç aracı olan konuşma dilini toplumdan öğrenerek alan insan, bu kazanımını çevreyle olan münasebetleri sonucu geliştirebilmektedir (Günay,1992a:19).Zira karşılıklı ilişkiler sonucunda gerçekleşen her eylem eğitsel bir nitelik taşımaktadır. Bu da sosyal etkileşim ile yaşantıları genişletmek ve geliştirmek demektir.

Birey doğayla mücadelesinde olduğu (Ergün,1984:98) gibi sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamada da iş bölümü şeklinde diğer insanlara ihtiyaç duymaktadır (Günay,2006b:14).Böylece insanlar ortak amaçlar etrafında birleşerek toplumu oluşturmaktadırlar.

Toplumun öngördüğü sınırlar, yaptırımlar ile korunmaktadır. Bunlar da toplumun belirlediği kurallar ile hukuk kurallarıdır. Kuralları nesilden nesile öğreterek aktaran ise, yaygın ve örgün eğitim kurumudur.

Sosyologlar, “gelişmiş olan toplumlar” ve “gelişmekte olan toplumlar” şeklinde sınıflandırdığı toplumlar ile ilgili sosyolojik çalışmalarında aşağıdaki hususların gerçekleştirilmesini amaçlamaktadırlar:

1-Buldukları yere ve zamana göre, nesnel ve somut koşullarıyla toplumları anlayarak toplumun karşılaşılabileceği her türlü olumsuzluklara karşı gereken tedbirleri almak.

2-Toplumların tarihsel gelişim sürecinde geçirdikleri değişimin etkilerini ve yönünü ortaya çıkararak karşılaşılan negatif etkilenmelerin önüne geçebilmek.

3-Farklı toplumlar arasındaki benzerlikleri saptayıp genellemelere ulaşma neticesinde bulunan sorunlara dönük daha rahat çözümler üretebilmek.

4-Mevcut toplumsal verilere dayanarak ileride ortaya çıkacak olaylarla ilgili öngöründe bulunmak (Özkalp, 1993: 19-24) ve gereken önlemleri alabilmek. Dolayısıyla sosyologlar bireyin ve toplumun çeşitli sorunlarını minimize etmede büyük görevler üstlenmektedirler.

İşte sosyoloji, toplumu din, kültür, siyaset, ekonomi, eğitim ve aile gibi kavramlar ile değerlendirerek ortak değerler etrafında birleştirmektedir. Bireye ve topluma değerler atfederek hayatın içerisindeki rolünü ve önemini belirtmektedir (Fichter, 1994:74). Sosyoloji eğitim bilimine hizmet eden, ele aldığı her konuda eğitime öncelik veren bir bilim dalı (Akyüz,1992:112-113) olması hasebiyle eğitimle iç içe olmakta ve eğitimle değerlendirilmektedir

3. Eğitim

İlk insanla başlayan eğitim (Bakara 2/31), canlılar arasında en sıkıntılı bir şekilde hayata başlayan insan için zaruret derecesinde önem arz etmektedir. Doğum süreci ile başlayan eğitimin gereği bireyin toplumsal yaşamın her aşamasında ve alanında kendisini hissettirmektedir. Bu da bireysel benlik kazanma faaliyetleri ile toplumsal hayatın içerisindeki faaliyetleri kapsayan süreci içermektedir.

Temelde insanın yetişmesi, geleceğe hazırlanması ve mutlu olması amacıyla olan eğitim, farklı yaklaşım ve disipline bağılı olarak farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Bu farklılıklara rağmen bütün disiplinlerin eğitim kavramının içeriğine ilişkin olarak birleştikleri temel noktalar aşağıda belirtilen eğitimin tanımlarında özetlenebilmektedir:

Eğitim, bilenin bilmeyene yaptığı etkidir. Bir cemiyette yetişmiş neslin yetişmeye başlayan nesle, edindiği bilgi ve birikimlerinin aktarılmasıdır. İnsanın toplumsal yaşam içerisinde ilişkilerinin düzenlenmesidir (Gökçalp,1973:321; Aslan,1998: 54).

Arapçadaki "Terbiye" kelimesinin karşılığı olarak da değerlendirilen eğitim, bir şeyi basamak basamak, yavaş yavaş olgunluğuna ulaştırmaktır (Elmalılı,1992: 76-77).

Eğitim, geniş anlamda kişinin, toplumun değerlerine ve yaşama biçimlerine uyumuna yardım eden bir süreçtir (Varış, 1988: 19).

Eğitim, bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir (Ertürk, 1972: 35).

Eğitim, toplumun genç üyelerinin var olan kültüre yetişkin üyelerce bilinçli, amaçlı ve düzenli bir biçimde hazırlanması sürecidir (Ozankaya, 1975: 116).

Belirtilen eğitimin tanımları, "bilenin bilmeyene hak yolu göstermesi, onun elinden tutması" (en-Nahl,16/43) şeklindeki Kur'anî eğitimin bakış açısına uygunluk göstermektedir.

Yukarıda belirtilen tanımlardan anlaşıldığı üzere, eğitimin bireye ve topluma dönük faydaları bulunmaktadır.

Bireye dönük eğitimin faydalarını kısacası şöyle belirtebiliriz:

*Bireyin kendisinin güçlü ve zayıf yönlerini tanuması, özel ve genel yetenekleri ile ilgi alanlarının farkına varması ve gizil güçlerini anlamasıdır.

*Bağımsız düşünebildiği, çalışmalar yapabildiği gibi başkalarıyla yapabilir hale gelmesidir. (Er,1997: 68).

*Bireyin sağlam karakter kazanarak ahlaklı denebilecek konuma gelmesidir (Oktay,2007:3; Günay,1992a:23).

Topluma dönük faydaları ise kısaca şöyle belirtebiliriz:

*Bireyin toplumla uyumlu hale getirilerek sosyalleştirilmesi ve toplumsallaştırılmasıdır.

*Bireyin siyasal bilincini uyandırılarak sorumlu vatandaş haline getirilmesidir (Er, 1997:67-68).

*Toplumun kültürel mirasını öğrenen bireyin, bu kültürü korur hale gelmesidir (Celkan, 1989:41).

O halde sosyal bir varlık olan insanı bireysel ve toplumsal olarak ele alıp değerlendiren eğitim, bireyin ve toplumun faydasını esas almaktadır. Yapılan tespitler neticesinde alınan önlemlerle sıkıntıların en aza indirgenerek bireylerin şahsında mutlu ve huzurlu toplum oluşturulmak istenmektedir.

Ruhsal ve bedensel açıdan topluma yararlı olabilecek insanı yetiştirme amacıyla (Kanad, 1977: 30) olan eğitimi öğretimle birlikte düşünmemiz yerinde olacaktır. Zira öğretim faaliyeti insanın duygu ve düşünce bakımından değişmesine yardım ederken eğitim faaliyeti ise, aksiyonları, hareket ve davranışları yönetir, kontrol eder ve kuvvetlendirmeye çalışır. İrade ve düşünce arasında münasebet olduğu gibi eğitim ve öğretim arasında da münasebet mevcuttur (Dündar,2011: 20).

Herbart; "Öğretimsiz bir eğitim düşünülemediği gibi eğitmeyen bir öğretim de düşünülemez" demiştir. Gerçekten de eğitim ve öğretim, birbirinin tamamlayıcısı, bir kumaşın iki yüzü gibidir. Böylece hem bilmek ve hem de bu bilgiyi uygulamak gerekir. Çünkü bilgisiz hareket, bizi yanlış sürükleyebileceği gibi hareketsiz bilgi de tembelleğe sevk eder (Bayraktar, 1994: 19-20). Dolayısıyla eğitim ve öğretim faaliyetlerinin iki yönlü amacı vardır. Bunlardan biri insana sahip olduğu bütün kabiliyetleriyle birlikte gelişebileceği bir ortam sağlamak; diğeri ise, insanı içinde bulunduğu topluma uyum sağlayan iyi bir vatandaş olarak yetiştirmektir (Bilgin, 1991b: 331).

4. Eğitim Sosyolojisi

Sosyoloji, bilimsel yöntemlerle toplumsal olguları incelemektedir. Eğitsel olaylar da toplumda cereyan ettiğine göre sosyolojinin, eğitimi bir toplumsal kurum olarak ele alması kaçınılmaz bir durumdur. "Eğitim Sosyolojisi" denen ayrı bir uzmanlık alanı bu sebeple doğmuştur. Dolayısıyla toplumun bütünüyle bir parçası olmakla eğitim sosyolojisi bireyleri toplumsallaştırmaktadır.

Eğitim sosyolojisi, eğitimin üzerinde yoğunlaşarak eğitilenler ile eğitenleri, eğitsel kurumları, toplumsal ve kültürel çevreleri içinde anlamaya çalışır. Eğitim ve toplum arasındaki ilişkileri geniş bir biçimde ele alır. Toplumda, toplumsal etkileşim ve toplumsal rolleri ele alırken bireylerin okul içi, okul dışı gruplarla ilişkilerine ağırlık verir. Sosyolojinin öğrenimlerinden yararlanarak eğitimcileri genel ve temel bir görüş çerçevesinde yetiştirmeyi ve eğitimin tüm paydaşlarına katkı sunmayı sağlar (Tezcan, 1985:4- 14).

Eğitim sosyolojisi ile ilgili iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Birinci yaklaşımda, bireyden yola çıkılarak eğitim sürecinde bireyin çevreyle kurduğu ilişkiye dikkat çekilirken, ikinci yaklaşımda toplumdan yola çıkılarak eğitimin toplumsal yapı içerisindeki önemine vurgu yapılmaktadır. Ancak içinde "toplumsal yapı", "toplumsal kurum" ve "eğitsel süreç" kavramlarına vurgu yapılan ve eğitim sosyolojisini tarihsel gelişim süreçlerini kapsayan genel tanımını şöyle yapabiliriz:

Eğitim sosyolojisi toplumsal yapının parçası durumunda olan eğitim kurumlarının yapısını, değişimini, diğer toplumsal kurumlarla karşılıklı ilişkisini, eğitsel süreçlerde bireylerin ve grupların sosyal çevre ile ilişkilerini anlama, açıklama ve yorumlama yöntemiyle inceleyen sosyolojinin bir alt dalıdır (Komisyon, 2014:1-3).

Eğitim sosyolojisi dersinin օđretmen ve eğitimcilere kazandıracadığ yararlar da řu noktalarda օzetlenebilir:

a) օđretmen farklı toplumsal yapıardan, ailelerden, yerleşim yerlerinden, sosyal sınıf ve tabakalardan gelen օđrencileri sosyal çevreleri ve oradaki sosyal ilişkileri ile iyi bir şekilde tanıma imkânı bulmaktadır.

b) օđretmen, çalıştığı okulun toplumsal yapısını ve bir sosyal kurum olarak okulun sosyal işleyişini օđrenerek eğitim-օđretim çalışmaları sırasında bundan faydalanmaktadır.

c) օđretmen modern օđretimi yaparken, karşıdaki օđrenci grubunun özelliklerini օđrenerek gurubun aktivitesi, davranış ve dayanışması ile ilgili bilgi sahibi olmaktadır.

d) օđretmen, içinde bulunduğu toplumun kültürünü, eğitimini etkileyen toplumsal dinamikler, roller ve gelişmeler ile toplumu etkileme biçimleri gibi konularda sağlıklı bilgiler edinmektedir.

e) օđretmen, ülkenin çağdaş eğitim sorunları karşısında daha bilinçli hareket ederek olası çözümler üretebilmektedir (Ergün, 1986: 8).

Toplumsallaşma şeklinde gelişen eğitim sosyolojisinin katkısı toplumun her kesiminde, toplumsallaşmanın her kademesinde kendisini göstermektedir. Zira Toplumsallaşma, bir kimsenin içinde birtakım işlevleri olabileceği belirli bir toplum ya da toplumsal grubun tarzlarını օđrenmesi sürecidir. Uygun örnekler, değerler ve duyguların kişiselleştirilmesini ve օđrenilmesini içerir. Başka bir deyişle, bir kişi ile diğer kişi ya da kişiler arasında cereyan eden ve sonunda toplumsal davranış örneklerinin kabulünü ve uygulanmasını sağlayan karşılıklı bir etkileşim sürecidir. Toplumsallaşma süreci, doğuştan başlayarak tüm yaşam boyunca uzun süren bir dönemi kapsar. Bu süreç aracılığıyla birey, bir kişilik kazanmaktadır. Başka bir deyişle toplumsallaşma, belirli bir toplumun davranış kalıplarını kişiliğine mal ederek o topluma ait bir birey durumuna gelişti olayıdır (Weber, 2011: 50-55).Nitekim toplumsallaşma sürecini doğru işleyen bireyler, ilgili toplumların ölçütlerini ve değer yargılarını benimsemişlerdir. Topluma uyumu noktasında hayatın içerisindeki rollerini biçerek nerede durmaları gerektiğini anlamışlardır. Huzurlu ve mutlu bireyler olmayı da başarabilmişlerdir. Bu da sağlıklı toplumsallaşmanın oluşması amacına hizmet eden eğitim sosyolojisi ile gerçekleşebilmektedir.

İşte toplumsallaşma süreci, toplumsal birliktelikle bireyin օđrenimi gerçeğine indirgenebilir. Bu yüzden buna "Toplumsal օđrenim" ya da "Toplumsal yetişme" de denilebilir.

Toplumsal durumlardaki օđrenim süreci, insanlar arasında cereyan eden bir süreçtir. Bu yüzden de daima toplumsal ilişkileri içine alır. Toplumsal օđrenimin pek çok süreçleri vardır. Başlıcaları ise, taklit, telkin ve rekabettir.

a) Taklit: Başkalarının davranışını aşağı yukarı aynen tekrarlamaktır. Nitekim Çocuk ana babasını, ergenlik çağındakiler ile yetişkinleri takdir ettikleri ve hayran olduğu kimseleri örnek alarak onları taklit etmektedir.

b) Telkin: օđrenimin dışında cereyan eden bir süreçtir. Bu da օđrenenin davranışını değiştirmek isteyen kimselerin çabalarıdır.

c) Rekabet: Bilgi edinilmesinde iki ya da daha fazla kişinin birbirini uyarmasıdır. Bu husus, çocuğun toplumsal օđrenimi açısından oldukça önemlidir. Çünkü çocuk, başkalarının onaylaması arzusunu duyar. Bireyler, toplumun onayladığı davranış biçimlerini օđrenirlerken onaylanmayanlardan sakınmaktadırlar, rekabet edici bir օđrenim sürecine tabi olurlar. Zaten toplumsal օđrenimin temel ön koşulu da başkaları ile ilişki ve iletişimdir (Tezcan, 1985: 36-45).

O halde eğitim sosyolojisi varlıklar arasında bulunan sosyal ve fiziki ilişkilerden insanın toplumsallaşmasını ve eğitilmesini gerektiren sosyal ilişki üzerinde durmaktadır. Zira masa ve üzerinde duran kitap ilişkisi fiziki bir ilişkidir, varlıklar birbirlerini idrak edememektedirler. İnsanların birbirlerinin varlıklarından haberdar olmaları ve buna göre davranmaları ise sosyal bir ilişkidir. Benzerliklerini ve farklılıklarını, olumlu ve olumsuz yönlerini algılayarak belli bir yönde davranabilmeleri eğitim sosyolojisinin hedefinde bulunmaktadır. Eğitim sosyolojisi bu noktada sınıf farklılaşmasını, eğitim tipini ve çeşidini tayin ederken toplumsal sınıf ile okul başarısını ve eğitimin derecesini belirtmektedir. Olması gereken durumlar üzerinde durarak olan durumların muhasebesini yapmaktadır.

5. Din Eğitimi

Din eğitiminin birey ve toplum üzerindeki olumlu etkilerinden söz etmeden, eğitimden daha önceden söz edildiğinden, burada önce din ve din ile doğrudan ilgilenen bilimlerin etkilerinden,daha sonra din eğitiminin topluma dönük tesirlerinden söz edilmektedir.

Din, "tedbir, taat, ibadet, inkıyat vb." (es-Seyyid,1300: 72) sözlük anlamlarıyla bireylerin ve toplumun ıslahı ile ilgilendiği anlaşıldığı gibi, "akıl sahiplerini kendi arzularıyla iyilikleri yapmaya sevk eden bir ilahi nizamdır."(Elmalı,1992: 92) şeklindeki terim anlamıyla da bireylerin, toplumun ıslahı ve huzuru için eğitilmeleri ile ilgilendiği anlaşılmaktadır.

İlk insan ve ilk peygamber ile birlikte var olan bir olgu olan din, tanımlamaları farklı olmakla birlikte toplumun huzur ve mutluluğunu sağlamada bireyleri tatmin etme noktasında tarihin her sürecinde tüm toplumlarda varlığını devam ettirmiştir (Tümer,2002b:1).

Din eğitiminin bir parçası olan, Latince de "bağlanmak" ve "cemaat" anlamlarına gelen din (Sezen,1993: 21) aynı zamanda toplumun dini değerleri ile ilgilenen ve bu anlamda dini sosyal gurupların cemaat karakterini inceleyen din sosyolojisi ile de yakından ilgilidir. Zira din sosyolojisi insanlığın hayatında bulunan bütün dini şekil ve yaşantıları göz önünde bulundurur ve birlikteliği oluşturabilmenin önemine dikkat çektirir. Nitekim dinin sosyal kontrol noktasındaki rolüne dikkat çektiren Francis Bacon "Din cemiyetin en kuvvetli zinciridir" (Freyer,1964:13,37) demiştir.

Din, sosyal bir fenomen olduğundan sosyologların ilgi alanında bulunmaktadır. Din sosyolojisinin objesi ise insanların dine dayalı davranışlarıdır. Din sosyolojisi tarafından kapsamlı bir fenomen olan dini davranışın araştırılması, bu davranışın sosyal bağlantılarının ortaya çıkarılması olduğu gibi, dini kurumların analizi ile sosyal hayatın diğer alanlarına etkilerini de ortaya çıkarmasıdır (Kehrer vd.,1998:17-18). Dolayısıyla din eğitimi toplumsal işlevlerini yerine getirirken din ve din sosyolojisinin verilerinden ve etkilerinden yararlanmaktadır. Bu anlamda toplumun maddi ve manevi ihtiyaçlarını gidermeye çalışırken toplumda bir denge kurmaya çalışmaktadır. Din eğitimi örgün ve yaygın eğitim kurumlarıyla milli birlik, bütünlük, barış ve kardeşliği tesis etmenin yanında toplumun değer yargılarına bağlılığını da oluşturmaktadır. Zira globalleşen dünyadaki teknoloji ve iletişim ağıyla hızlı değişimler gerçekleşmektedir. Buna bağlı toplumda oluşan dejenerasyona karşı alınabilecek tedbirler din eğitimiyle gerçekleştirilebilir.

Betimleyici ve açıklayıcı temel eğilimlerle hayatın farklı dönemlerinde edindikleri dini tecrübeler ile yaşantılar üzerinde duran, böylece din eğitimi ve hizmetiyle ilgilenen veya saygı duyan din psikolojisi de din ile yakından ilgilidir (David, 2004:254).

Dini motivasyonla ilgilenen din psikolojisi, dinin devre dışı bırakılarak sadece çeşitli kurallar ile ideal kişilik kazandırılmaya çalışmanın doğru olmadığını belirtmektedir (İlhan, 2001: 61). Zira din, insani değerlerin kaynağı olduğundan insanların psikolojik ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu ihtiyaçları din ile karşılanamayan bireyler, zayıf kalan bu yönlerinden dolayı mutlulukları sağlanamadığından kendilerinden beklenen görevleri yerine getirememektedirler. (Şentürk,1997:166) Böylece duygu, düşünce, ilgi, istek, idealler, faaliyetler, ahlaki ve estetik yapılar gibi dini yaşayış ve yönelişler ile insani tanımlayan bütün ruhi süreçler ve ihtiyaçlar karşılanmadığından insanın kişilik ve istidadında eksiklik meydana gelmektedir. Zira karşılanmayan her ihtiyaç ve istidat kişilikte bir eksiklik meydana getirmektedir (Hökeleki,1993:7).

Din ve eğitimden müteşekkil olan Din eğitimi, insanı ve toplumu dini ve dünyevi vazifelerini hakkıyla yerine getirebilecek bir hale getirerek dünya ve ahiret saadetini hedeflemektedir (Kutub,1975:19).

Dünya ve ahiret hayatındaki mutluluğunu ve tatminkârlığını sağlama adına insanın soracağı yaşamın ve ölümün anlam ve önemi ile ilgili temel sorularına da en doyurucu cevapları din ve din eğitimi verebilmektedir (Jean Chevalier, 1986:113). Din, insanoğlunun bu âlemdeki kimliği; varlığının gerçek anlamı veya gayesi sualinin cevabıdır (Tümer,1986a:220).

Din ve din eğitiminin bireye ve topluma dönük faydaları bulunmaktadır.

1.Bireye dönük faydaları:

*İnsanın duygu ve düşünce dünyasını geliştirilerek kendisiyle barışık olması sağlanmaktadır.

*Yaşanılan dünyada karşılaşılan sorunlar, sıkıntılar ve acılar karşısında sabretme duygusu öğretilmektedir.

*Sadece kendisini değil başkasını da düşünmesi gerektiği duygusu kazandırılmaktadır.

* Tecrübeler ile edindiği bilgileri diğer insanların faydasına sunma anlayışı yerleştirilmektedir (Aydın,2000: 39-40) .

2.Topluma dönük faydaları:

*Toplumlara ayrıştırıcılığın yerine birleştiricilik özelliği benimsetilmektedir.

*Toplum hayatında derin etki bırakan din ve din eğitimi, toplumların kendilerini tanıma ve tanıma vesilesi olunabilmektedir (Sezer, 1981:32).

*Toplumları bir arada tutan manevi değerler benimsetilerek yerleştirilmektedir.

*Dinin sosyal yönü etkin kılınarak toplumun tamamını kuşatılır hale getirilmektedir (Bolay,1999:31).

*Zekât ve sadaka başta olmak üzere tüm ibadetlerin bireysel yönlerinin yanında toplumsal birliktelik ve kardeşlik ruhu pekiştirilmektedir. Hz. Peygamberin(sav)'in "İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız." (Çetiner,1992:75) hadisi de buna işaret etmektedir.

O halde din, birlik ve beraberlik ile toplumsal barışa katkı sağlamada, sosyal ve ahlaki değerlerin temininde en önemli etkenlerden biridir. Din eğitimi ise dinin bu fonksiyonlarını sağlıklı şekilde yerine getirmesinde çok önemli bir görev üstlenmektedir. Bu da dini kültürlenmeyi sağlamaktadır. Zira kültürlenme, toplumun kültürüne uygun bireyleri etkilemesi ve değiştirmesidir (Fidan, 1998:12). Dini kültürlenmeyi gerçekleştirmeye çalışan din eğitimi bu görevi teorik ve uygulamalı olarak örgün ve yaygın

dini eğitim kurumları aracılığıyla yerine getirmektedir. Bu da dinin ve dolayısıyla insanın lehine bir toplumsal değişikliğin oluşmasına sebep olmaktadır. Nitekim toplumsal değişme, farklı zamanlarda, sosyal yapıyı oluşturan unsurlarda meydana gelen nicel ve nitel değişikliklerdir (Erkal, 1998: 226).

Din, sosyal bir olgu olduğundan din eğitimi hizmeti "Dini Sosyal Hizmetler" şeklinde de varlığını gösterebilmektedir. Hastaneler, cezaevleri, huzurevleri, rehabilitasyon merkezleri, yuva, yurtlar vb. kuruluşlar bu kapsamda değerlendirilebilmektedir. İnsanoğlu bilgisiz ve ancak bazı duygu, kabiliyetlerle dünyaya gelmektedir. İnsanların doğuştan getirdikleri duygularını, farklı zaman dilimlerinde çevresi tarafından doyurulmaktadır. Bu duygulardan birisi de din duygusudur. Burada asıl olan rastgele değil, doğru, gerçek ve sağlam bilgilere dayanarak bu duygularını tatmin etmektir. Bu da sağlıklı bir din eğitimi ile gerçekleşebilmektedir.

İşte insanın doğuştan getirdiği ve temelinde insana dönük faydaları dini duygunun sağlam bir dini eğitimle ortaya çıkması ve gelişmesi olması gereken bir vakadır. Ancak yukarıda "Dini Sosyal Hizmetler" sınıfında belirttiğimiz kuruluşlardaki toplumlar, hayatın içerisinde bulunan normal toplumlar gibi bu anlamdaki dini eğitim hizmetlerinden yararlanamamaktadırlar. Bu kesimlere yönelik dini duyguların sağlam bir dini eğitimle geliştirilmesi ise, "Dini Danışmanlık ve Rehberlik" esasına dayalı yürütülmektedir. Bu da hastanelerde hastalara tedavi ve iyileştirme yönünde moral motivasyonu (Başer,2008: 620-624) şeklinde olduğu gibi, cezaevi mahkumlarının manevi rehabilitasyon ile dini bilgilenmeler, yuva ve yetiştirme yurtlarındaki gençlerin kişilik geliştirmeleri, moral motivasyonları ve hayata umutla bakmaları için manevi destek şeklindedir. Yine huzurevindeki yaşlıların hayata olumlu bakmalarına, sağlıklı, huzurlu ve mutlu bir hayat sürmelerine; engellilerin hayata bağlanmalarına, olaylara olumlu yaklaşımlarına manevi yardım şeklindedir(Özdemir,2012:127-128).

İnsanın onurunu, özsaygısını ve gururunu incitici özellik taşıyan yoksulluğa karşı İslam dini gereken tedbirleri alarak dini eğitim yoluyla bunu telafi etmeye çalışmıştır. Nitekim İslam dini, zenginlik ve fakirliğin birilerinin kendisini üstün görmesi ve diğerlerinin ise kendisini hakir görmesi olarak görmemektedir. Belki de toplumsallaşmanın gerektirdiği sosyal dayanışma ile birebirlerine saygı çerçevesinde muhtaç olma şeklinde değerlendirmektedir. Nitekim Yüce Allah(c.c.) şöyle buyurmaktadır:

"Müminlerin mallarında dilencinin ve dilenmeyen fakirin bir hakkı vardır." (Zariyat,51/19).

"Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o,yetimi itip kakar, yoksulu doyurmaya teşvik etmez."

(Maun,107/1-3).

"İsteyip -dileneni azarlayıp çıkışma." (Duha,93/10).

"Onlara güzel söz söyleyin."(Nisa,4/5) ayeti kerimelerden de anlaşıldığı üzere yoksulu doyurma yoksulun zengininin üzerindeki hakkıdır. Yoksul kendi hakkını alırken eziklik hissetmediği gibi, zengin de minnet etmeyle değil, alacaklıyı bulma huzuru ile borcunu ödemektedir. Aynı zamanda güçsüz durumda olan yetime eziyet etmeyi ve gereken itinaı göstermemeyi, yoksula sahip çıkmamayı veya sahip çıkmaya teşvik etmemeyi "dini yalanlama" ile eşit tutmuştur. Yine isteyenin azarlanmaması ile akılları ermeyenlerin mallarını korurken onlara karşı güzel sözlerde bulunmayı emretmiştir.

İslam dininin öngördüğü güven duygusunun tesisi, bu dinin eğitimi ile gerçekleşebilmektedir. İslam'ın kelime olarak "güven" anlamında (İbrahim Mustafa vd.,1229:446;Mutçalı,1995:402-404) olması, bu dinin Peygamberi'nin "el-emin" (güvenilir) olarak herkesçe bilinmesi(İbn Hanbel,1313:425),Cahiliye döneminde bile güçsüzleri koruma ve onlara güvence olma adına kurulan "Hilfu'l-FudulTeşkilatı"na üye olması (Sönmez,2014:400),ırki,cinsi,dini,coğrafi ve sınıfsal farklılığı gözetmeden herkesin hakkını koruması (Gözütok,2005:81) bu dinin ekonomik, siyasi, sosyal ve ahlaki güveni tesis edici bir din olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hz. Peygamber (sav)'in "Müslüman elinden ve dilinden emin olunan kimsedir"(el-Buhari,1993:13) ifadesi bu dinin eğitiminin insanların tam güvende olmasını amaçladığını göstermektedir. Bu da İslam'ın her yönüyle ferdin ve cemiyetin, hatta insanlığın sosyal, siyasal, ahlaki ve ailevi güvenlik sistemini oluşturduğunu belirtmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsan, doğuştan getirdiği ve henüz gelişmemiş kabiliyetlere sahiptir. Bu kabiliyetlerin geliştirilmesi ve yönlendirilmesi eğitim ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla eğitim, yetişkin kimselerin henüz sosyal hayata intibak sağlayacak kadar olgunlaşmamış kimselere yaptığı etki şeklinde tezahür etmektedir. Nitekim sosyal bir varlık olan insan globalleşen dünyada yakın ve uzak çevrelerin etkisinde kalabilmektedir. Bu etkilenmeler sonucunda psikolojik ve sosyolojik sıkıntıların yaşanması kaçınılmaz olacaktır.

İşte oluşmuş ve oluşabilecek sıkıntıların giderilmesi ve yaşanmaması adına gerek sosyoloji ve gerekse din birtakım kurallar ortaya koymuştur. Bu kuralların işlevselliğinin yerine getirmesi ve sonuca ulaşması eğitim dediğimiz bu kuralların benimsetilmesi, öğretilmesi ve davranış haline getirilmesi ile mümkündür.

O halde bireyin çevrede gerçekleştirilen ilişkileri, toplumsal kurumların belirlediği kurullarla düzenlenmelidir. Böylece birbirlerine iletişim ve etkileşimle bağlanan bireyler, toplum içerisindeki konumlarını ve rollerini öğrenerek bunu davranış haline getirebilirler.

Ayrıca toplumsal bir olgu olan dinin eğitimi ile bireyin düşüncesinin gelişmesi, davranış ve duygularının düzenlenmesi gerekir. Böylece bireyin söz ve fiillerinde doğru olmasını sağlamaya çalışmakla dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşmuş kâmil bireylerin yetişmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- AKSEKİ, A. Hamdi (1957). *İslam Dini-İtikat-İbadet-Ahlak*. Ankara: Nur Yayınları.
- AKYÜZ, Hüseyin (1992). *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: MEB Yayınları.
- AKYÜZ, Yahya (1989). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- ASLAN, A. Kadir (1998). *Eğitim Bilimine Giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınevi.
- ATAY, Hüseyin (1975). "İslam'ın Evrensel İlkeleri". *İslami İlimler Enstitüsü Dergisi (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)*. Ankara: AÜİİEY. Sayı:2, ss.1-21.
- AYDIN, Mehmet Said (2000). *İslam'ın Evrenselliği*. İstanbul:Ufuk Kitapları.
- BAŞER, Serpil (2008). "Diyanet İşleri Başkanlığının Yürüttüğü Cami Dışı Din Hizmetleri Kapsamında Hastanelerde Din Hizmeti İhtiyacı." *Diyanet İşleri Başkanlığı I. Din Hizmetleri Sempozyumu 3-4 Kasım 2007*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları. C.1. ss.620-646.
- BAYRAKTAR, Faruk (1994). *Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*. İstanbul: MÜİFV Yayınları.
- BİLGİN, Beyza (1980a). *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*. Ankara: Emel Matbaacılık.
- BİLGİN, Beyza (1991b). "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Özel Öğretim Yöntemleri Üzerine". *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri (8-10 Nisan 1988)*. Ankara: DİBY. ss.341-346.
- BOLAY, Süleyman Hayri (1999). *Eğitim, Din ve Değer*, Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi. Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- CELKAN, Hikmet Yıldırım (1989). *Eğitim Sosyolojisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- ÇETİNER, Bedrettin (1992). *Mevasuati's-Sünne el-Kütübü's-Sitte ve Şuruhuha*. C.4. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- DAVİD, M. Wulff (2004). "Din Psikolojisine Genel Bir Bakış." (Çev: Mustafa Koç). *İslami Araştırmalar Dergisi*. Ankara: TEK-DAV Yayınları.
- DÜNDAR, Mahmut (2011). *İlk Dönem İslami Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*. İstanbul: İşrak Yayınları.
- Ebu'l-Muhammed, Fuad (1912). *Vezaif-i Aile*. İstanbul: Keteon-Bedrosyan Matbaası. Tefeyyüz Kitaphanesi.
- el-Buhari, Muhammed b. İsmail (1993). *Sahihü'l-Buhari*. Beyrut: Darü'lbn Kesir.
- ELMALLI, M. Hamdi Yazır (1992). *Hak Dini Kur'an Dili*. C.1. (Sad: İsmail Karaçam vd.). İstanbul: Azim Yayınları.
- ER, Tülay (1997). *Eğitim-Sosyoloji İlişkisi: Eğitim Sosyoloji*. Eğitim Bilimlerine Giriş içinde. (Ed.: Leyla Küçükahmet). Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- ERGÜN, Doğan (1984). *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- ERGÜN, Mustafa (1986). *Eğitim Sosyolojisi*. Afyon: A.K.T.Ü. Eğitim Bilimleri Kütüphanesi Yayınları.
- ERKAL, Mustafa (1998). *Sosyoloji (Toplumbilimi)*. İstanbul: Der Yayınları.
- ERTÜRK, Selahattin (1972). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Yelken-tepe Yayınları.
- es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Curcani (1300). *et-Tarifat*. İstanbul: Daru'n-Nefais.
- FİCHTER, Joseph (1994). *Sosyoloji Nedir?*. (Çev: Nilgün Çelebi). Ankara: Atilla Kitabevi.
- FİDAN, Nurettin-Münire Erdem (1998). *Eğitime Giriş*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- FREYER, Hans (1964). *Din Sosyolojisi*. (Çev: Turgut Kapsüz). Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi.
- GİDDENS, Anthony (2008). *Sosyoloji*. (Haz: Cemal Güzel-Hüseyin Özel). İstanbul: Ayraç Yayınevi.
- GÖKALP, Ziya (1973). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*. İstanbul: MEB Yay.
- Gözütok, Şakir (2005). "İslam ve İlim." *Dini Araştırmalar Dergisi*. Ankara. C.8. Sayı:22, ss.75-90.
- GÜNAY, Ünver (1992a). *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- _____ (2006b). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- HÖKELEKLİ, Hayati (1993). *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- İbn Hanbel, A. (1313). *Müsned I*. Kahire: Daru'l-Mearif.
- İBRAHİM Mustafa -Ahmet Hasan ez-Zeyat-Hamud Abdulkadir-Muhammed Ali en-Necar (1229). *el-Mu'cemu'l-Vesit*. Tahran: Muessesetu's-Sadık Li't-Tabaati ve'n-Neşr.
- JEAN Chevalier (1986). "Din Fenomeni." (Çev: Mehmet Aydın). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Ankara : AÜİFY. C.28, Sayı:1. ss.79-125.
- KANAD, Halid Fikret (1977). *Kısaltılmış Pedagoji*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- KEHRER G.vd. (1998). *Din Sosyolojisi*. (Der: Yasin Aktay, M. Emin Köktaş). Ankara: Vadi Yayınları.
- KIZILÇELİK, Sezgin, Yaşar Erdem (1992). *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*. Konya: Göksu Matbaası.
- Komisyon (2014). *Eğitim Sosyolojisi*. (Ed: M. Çağatay Özdemir). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- KUTUB, Muhammed (1975). *İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi*. (Çev: Ali Özek). İstanbul: Hisar Yayınları.
- MUTÇALI, Serdar (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- OKTAY, Ayla (2007). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Yayınları.
- OZANKAYA, Özer (1975). *Toplumbilime Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- ÖZDEMİR, Saadetin (2012). "Dini Sosyal Hizmetlerin Temelleri". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Isparta. Sayı:25, ss.125-138.
- ÖZKALP, Enver (1993). *Sosyolojiye Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları.
- SAYIN, Önal (1993). "Toplumsal Yaşam ve Toplum Yapısı". *Sosyoloji Dergisi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. Sayı:4, ss.1-16.
- SEZEN, Yümnü (1993). *Sosyoloji Açısından Din*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- SEZER, Baykan (1981). *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*. İstanbul: İÜEFY.
- SÖNMEZ, Nesim (2014). "Hilfu'l-Fudul Teşkilatı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Erzurum. Sayı: 41. ss.399-418.
- TEZCAN, Mahmut (1985). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- TÜMER, Günay, Abdurrahman Küçük (2002b). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- _____ (1986a). "Çeşitli Yönleriyle Din", *AÜİFD*, Ankara. C. 28. Sayı:1. ss.213-267.
- VARIŞ, Fatma (1988). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- WEBER, Max (2011). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. (Çev: Özer Ozankaya), İstanbul: Cem Yayınevi.